

A magyar mozgásigék átvitt jelentéseinek kognitív szemantikai vizsgálata

Jelige: méhecske

Tartalom

Bevezetés	3
I. A mozgás folyamata	7
1.1. A mozgásesemény alapelemei	7
1.2. Mozgásesemény és mozgásmód	8
1.3. Mozgásokozás	9
1.4. A mozgás iránya	11
II. A mozgás alapelemeinek kódolása a különböző nyelvekben	15
2.1. A mozgást és társeseményt kódoló nyelvek	15
2.2. A mozgást és a mozgás végpontját, útvonalát kódoló nyelvek	16
2.3. A mozgó jellegét kódoló nyelvek	17
III. Az államvizsga dolgozat eredményei	19
IV. A mesteri dolgozat kutatási célja, feltételezései	21
Szakirodalom	23

Bevezetés

A metaforáról hagyományos értelemben mint irodalmi jelenségről szoktunk beszélni. Éppen ezért a legtöbb ember számára a metafora a költői képzelet és a retorikai beszéd fogása, amely különleges, a hétköznapi beszédétől eltérő nyelvezetet feltételez. Nem véletlen tehát, hogy nagyon hosszú ideig csak a stilisztika foglalkozott a metaforával azt suggalva, hogy a metafora jellegzetesen a költői nyelv sajátja lenne (l. Szilágyi 1996. 48.).

A Magyar Nyelv Értelmező Szótárának 4. kötete a következőképpen határozza meg a metaforát: „hasonlóságon alapuló szókép, amellyel a bizonyos tekintetben meglevő v. elképzelt egyezést azonosítás alakjában fejezzük ki (pl. *az üveg nyaka, szája*; „*Hervadása liliomhullás volt.*”).

Hasonlót olvashatunk a Wikipédiában is: „A metafora (ógörög: μεταφορά – átvitel) összevont, egybecsúsztatott hasonlat, két fogalom, tulajdonság tartalmi-hangulati kapcsolatán alapuló szókép. Két szerkezeti eleme van, az azonosító és az azonosítandó. A hasonlattól formailag annyiban tér el, hogy nincs benne valamilyen grammatikai jelzés.” A szabad enciklopédia ad egy rövid történeti áttekintőt is a metafora fogalmáról. Innen megtudhatjuk, hogy az ókorban olyan jelenséget is metaforának neveztek, amikor „valaki egy hasonlatot használt egy általa meg nem nevezett dolog nevén nevezése helyett”, vagy azért, mert az egyik dolog hasonlít a másikra, vagy a nyelvi, szókinszbeli hiányosság miatt nem létezett megfelelő szó az említett dologra.

Mind a két meghatározás a metaforát elsődlegesen a költészet, a stilisztika körébe sorolja, de találunk utalást arra, hogy a metaforát a hétköznapi nyelvben is használjuk (l. az ÉrtSz.-beli *üveg nyaka, szája* példákat, amelyek úgy jöhettek létre, hogy még nem volt neve az üveg azon részeinek, és strukturális hasonlóság alapján az emberi testrészekről nevezték el.).

A metafora lényege tehát, hogy egy ismert dolog nevét valamilyen hasonlóság alapján átvisszük egy még meg nem nevezett dologra. Két dolog között a hasonlóságot néhány közös észlelési feltétel megléte biztosítja. A *pipával* jelölt dolognak például a következő észlelési feltételei vannak: „1. nagyjából derékszögben meg van hajlítva (görbe), 2. belül végig üreges (csőszerű), 3. használatához az ember szájába veszi a (hosszabb és vékonyabb szár) végét, 4. használatakor füstöl, és 5. a derékszög egyik szára rövidebb (és vastagabb), mint a másik” (l. Szilágyi 1996. 43.). Ezek az észlelési feltételek képezik tulajdonképpen a pipa szó nyelvi

minősítésének ismérveit is. Az észlelési feltétel és a nyelvi minősítés ismérvei ugyanannak a dolognak más szempontból való megközelítése: ha a dologról, a pipáról mint tárgyról beszélünk, akkor a nyelvi észlelési feltételeket alkalmazzuk, ha a pipáról mint szóról beszélünk, a nyelvi minősítés ismérveit (l. Szilágyi 1996. 40.).

Ha valamely dolog szemrevételezésekor észleljük az összes előbb felsorolt észlelési feltételt, akkor az illető dolgot nyugodtan pipának hívhatjuk a szó alapjelentése szerint. Az észlelési feltételek közül azonban egyesek el is maradhatnak, de attól még az észlelt dolog pipa marad. Például a vízvezetékre szerelhető derékszögben meghajlított cső is pipa, noha az észlelési feltételek közül az 1. és a 2. van meg benne. Ugyanígy a listában vagy dolgozatban ék alakban odavetett írásjel neve is pipa az 1. és az 5. észlelési feltétel alapján. E néhány észlelési feltétel meglepte elégséges ahhoz, hogy a vízvezetékre szerelhető csőre és az írásjelre is a pipa nevet alkalmazzuk. Ezáltal megváltozott a nyelvi kategorizáció is, hiszen a pipa kategóriája ezentúl már nemcsak a dohányzó eszközöket foglalja magába. Ezenkívül a pipa belső szerkezete is tagolódott, strukturálódott: van egy központi része, ahova a dohányzó eszközök tartoznak mint a pipa összes észlelési feltételeinek hordozói, és van egy perifériális része, ahova az olyan dolgok jönnek, amelyekben csak néhány van meg a központi rész észlelési feltételei közül. A pipa szó használatának a strukturális hasonlóság alapján történő kiterjesztése a jelentés szerkezetét is megváltoztatta. Két összetevője lesz a jelentésnek: egy központi része, ami az alapjelentés, és egy periférikus része, a metaforikus jelentés. A kategorizáció efféle változását metaforikus kiterjesztésnek nevezzük, ami jelzi, hogy a kiterjesztés a strukturális hasonlóság alapján történt (l. Szilágyi 1996. 46.). Éppen emiatt nem lehet a kategória kiterjesztése esetleges, tudniillik a metaforikus jelentés mindig motivált. A kiterjesztés iránya sem véletlenszerű, hiszen mindig annak a kategóriának a nevét viszem át egy másik még meg nem nevezett kategóriára, amelyiknek már van egy jól bejáratott neve. Egy szónak több metaforikus jelentése is kialakulhat az idők folyamán, ennek következtében még bonyolultabbá válik az adott szó belső szerkezete, mivel a központi részhez egyszerre több periféria is tartozik. Mindegyik metaforikus jelentés kapcsolatban van az alapjelentéssel, ugyanis a nyelvi minősítés ismérvei közül néhány közös bennük. Az egyes metaforikus jelentéseknek azonban nem feltétlenül kell közvetlenül kapcsolódniuk egymáshoz. Lehet, hogy két metaforikus jelentés között egyetlen közös észlelési feltétel sincs.

A metaforaképződésnek ugyanez a folyamata figyelhető meg az igék esetén is. Vegyük példaként a *bújik* igénket. A *bújik* észlelési feltételei között a következőkkel kell számolnunk:

1. a mozgást végző rendszerint egy „lelkes” valami, ember vagy állat, 2. a mozgó úgy végzi a mozgást, hogy közben ne legyen szem előtt, 3. a mozgás során valamely rejtett, belső, szűk helyre, vagy valami közé, alá, fölé, mögé hatol be, vagy 4. közel húzódik valamihez/valakihez, 5. huzamosabb ideig tart ez az állapot, és 6. célja az elrejtőzés, védelem, szeretet keresése. Tehát az ige alapjelentésében kódolva van a mozgó jellege, a mozgás módja, időtartama és célja. Ezeknek az észlelési feltételeknek a hiánytalan megléte alkotja a bújik ige alapjelentését. A strukturális hasonlóság alapján a kategóriát kiterjesztettük olyan mozgások megnevezésére is, mint:

A nap a felhők mögé bújik (a 2., 3. észlelési feltétel alapján).

A haragom elől bújik, vagyis kerül engem, nem akar találkozni velem (az 1., 2., 5., 6. észlelési feltétel alapján) .

„Lehajtottam a fejem, tányéromba bújtam, úgy ettem.” (Kosztolányi Dezső), azaz elmélyedve belenéztem, elrejtőztem mögötte, hogy ne vegyenek észre (az 1., 2., 4., 6. észlelési feltétel alapján).

A könyveket bújja, tudniillik figyelmesen belemélyed az olvasmányaiba (az 1., 4., 5. észlelési feltétel alapján).

Nadrágba, szoknyába, ingbe bújik, vagyis nadrágot, szoknyát, inget vesz magára úgy, hogy kezét vagy lábát beledugja (az 1., 3. észlelési feltétel alapján).

Az egyház palástja mögé bújik, tehát másnak mutatja magát, leplezi valódi szándékát, nézetét (az 1., 2., 5., 6. észlelési feltétel alapján, a 2. észlelési feltételt áttételesen alkalmazva, nem a mozgó, hanem szándékainak rejtve maradását értve alatta).

Miért bújsz, miért nem nézel szembe a bajjal?, azaz miért nem mered nyíltan vállalni a problémákat? (az 1., 2., 5. észlelési feltétel alapján, a 2. észlelési feltételt itt is átvitt értelemben használva, hogy meghátrál a problémák elől, mintegy „elbújik” előlük).

Majd egymásba bújnak, mondják túlzásként, pejoratív értelemben a szorosan egymáshoz simuló, ölelkező szerelmesekről, vagy a sülve-főve együtt levő barátokról (az 1., 4., 5., 6. észlelési feltétel alapján).

Már bújik a bab, a kukorica, a vetés, vagyis a csírázó vetemény kezd kinőni a földből, kidugja a hegyét (a 2. észlelési feltétel alapján).

A fenti jelentések a bújik ige metaforikus jelentései, amelyeket az alapjelentéssel néhány az alapjelentéssel közös észlelési feltétel köt össze.

Annak, hogy egy jól ismert fogalomnak a nevét strukturális hasonlóság alapján átvisszük egy másik, még név nélküli fogalom megnevezésére, köze van a nyelv gazdaságosságra törekvéséhez. A metaforikus kiterjesztés által több hasonlónak vélt dolgot, eseményt stb. ugyanazzal a szóval jelölünk, így megmentjük a hosszú távú memóriánkat a túlterhelődéstől, mivel kevesebb szót kell elraktározunk benne. Attól pedig nem kell félnünk, hogy a beszélő nem fogja tudni, hogy adott helyzetben egy nevet metaforikus jelentésben használunk-e valamely dologra, vagy alapjelentésben. A beszélő számára ugyanis ez úgy konceptualizálódik, hogy a nyelvi kategorizáció szerint egy csoportba, kategóriába sorolt szavak felbomlanak „igaziakra” és „nem igaziakra”. Az egyazon kategóriába sorolt különféle dolgok közül azokat tekinti a kategória igazi elemeinek, amelyekben a nyelvi minősítés ismérvei hiánytalanul megtalálhatóak, az összes többi dolog a kategória nem igazi elemei közé fog tartozni.

I. A mozgás folyamata

Nem véletlenül választottam a bevezetőben példaként mozgásigét, ugyanis dolgozatomban a magyar mozgásigék átvitt jelentéseit szeretném vizsgálni, folytatva a 2009-ben megírt államvizsga dolgozatom témáját, ami a magyar mozgásigék kognitív szemantikai vizsgálatával foglalkozott. Éppen ezért a mesteri dolgozatom elméleti háttere is ugyanaz, mint a szakdolgozatomé. Az alábbiakban azt mutatom be, melyek azok a mozgás belső természetéből adódó tényezők, alapelemek, amelyek szerepet játszanak a mozgásban mint folyamatban, illetve melyek azok a külső tényezők, amelyek befolyásolják a mozgás létrejöttét.

1.1. A mozgásesemény alapelemei

Mozgáseseménynek tartunk minden olyan helyzetet, amelyben mozgás jön létre, vagy amely valamely dolognak a folytonos egy helyben levését (mint a mozgás tagadását) fejezi ki. A mozgásesemény feltételez egy mozgót, aki/ami helyet változtat a térben egy másik tárgyhoz viszonyítva, amelyhez képest elmozdul. A mozgó alakot Talmy figurának, a viszonyítási alapként szolgáló tárgyat pedig háttérnek vagy referenciális tárgynak nevezi. A figura és a háttér fogalmak az alaklélektanból származnak, de Talmy az eredeti használatuktól némileg eltérő jelentéssel ruházza fel őket. Nála a figura az a mozgó vagy mozgatható tárgy, amelynek az útvonala vagy a helye érdekel bennünket. A háttér az a referenciális keret, vagy az a referenciális tárgy, amely állandó a referenciális kereten belül, és amelyhez képest jellemezni tudjuk a figura útvonalát vagy helyét. A mozgás négy alapelemből tevődik össze: a figurán és a háttéren kívül számításba jön még az útvonal, a mozgás végpontja, valamint maga a mozgás. Az útvonal az az ösvény, útszakasz, amelyet a figura a háttérhez képest tesz meg. Azt a pontot, ahonnan elindul a mozgó, a mozgás kiindulópontjának nevezzük, míg azt a pontot, ahová megérkezik a figura, értelemszerűen a mozgás végpontjának. A mozgáskomponens az adott helyzetben létrejövő mozgásra, illetve elhelyezkedésre utal. Amennyiben az illető esemény nem tartalmazza sem a mozgás, sem az elhelyezkedés tényét, nem beszélhetünk mozgáseseményről. A mozgáskomponens elsősorban a haladó mozgás megtörténésére, illetve meg nem történésére utal. Haladó mozgásról akkor beszélünk, amikor a figura helye megváltozik egy meghatározott időn belül, azaz, a figura kimozdul eredeti helyéből, egy

bizonyos ideig mozog, halad valamely irányban. Éppen ezért a haladó mozgás nem foglalja magába az összes mozgásfajtát, amelyet a figura véghez tud vinni, különösen nem a helybenmozgás fajtáit, mint amilyen a forgás, a lengés, a nyújtás vagy tágulás. Ezekkel a mozgásfajtákkal a későbbiekben még foglalkozom. A mozgás mibenlétét nemcsak a fent felsorolt négy tényező alkotja, amelyek mintegy a mozgás vázát képezik, hanem vannak külső tényezők is, amelyek befolyásolják a mozgás lezajlását. Ezeket a külső tényezőket társcelemeknek nevezi Talmy, mert a mozgás eseményéhez tartoznak, a mozgással párhuzamosan mennek végbe, és leggyakrabban a mozgás módját és okát fejezik ki. A következő példamondatok jól illusztrálják a fenti szemantikai egységeket (Talmy 2000. 26):

	<i>Mód</i>	<i>Ok</i>
a. <i>Mozgás</i>	A ceruza legurult az asztalról.	A ceruza lefújódott az asztalról.
b. <i>Elhelyezkedés</i>	A ceruza az asztalon fekszik.	A ceruza az asztalra ragadt (miután ráragasztottam).

A ceruza mind a négy mondatban figuraként szerepel, az asztal pedig háttérként. A ceruza a mozgó entitás, amelynek a helyzetét az asztalhoz viszonyítva határozhatjuk meg. A *-ról*, valamint az *-on*, és a *-ra* helyviszonyragok fejezik ki a figura háttérhez viszonyított elhelyezkedését, a rajta viszonyt. A *le-* igekötő a *legurult* és a *lefújódott* igékben a figura mozgásának irányára utal, a lefelé történő mozgásra. Az a. mondatok mozgást fejeznek ki, a b.-k pedig elhelyezkedést. Mindezek mellett a mozgás tényéhez társul a mozgás módja is a *legurult*, valamint a *fekszik* igékben, és a mozgás oka a *lefújódott*, illetve a *ragadt* igékben.

1.2. Mozgásesemény és mozgásmód

Amikor a mozgásszituáció mozgáseseményből és a mozgás módját kifejező társcelemekből áll, néhány sajátosságot figyelhetünk meg. A bonyolult mozgásszituációból mozgáseseménynek a figura által véghez vitt haladó mozgást tekintjük, társcelemeknek viszont, ha szintén mozgást fejez ki, a helybenmozgást. A helybenmozgás abban különbözik a haladó mozgástól, hogy a figura ilyenkor nem mozdul ki alaphelyéből, hogy egy bizonyos útszakasz megtétele után megérkezzen egy adott pontba, hanem épp ellenkezőleg, megőrzi a saját alaphelyét. Ez nem azt jelenti, hogy az illető figura nem mozog, hiszen mozog (forog, leng, tágul, megnagyobbodik, összezsugorodik, előre-hátra, ide-oda mozog, kitér a helyéből,

vagy nyugszik valahol), viszont mozgása során nem változtat helyet. Ily módon abban a mozgásszituációban, hogy *A labda lepatogott/legurult a terembe*, a mozgáseseményt a labda terembe való lefelé mozgása (haladó mozgás) fogja kifejezni, a társcelekményt a labda pattogása, gurulása (helybenmozgás), amit a haladó mozgás során végez, és amelyek a mozgás módját is kifejezik. Ez a két helybenmozgás, mint Talmy is mondja, a haladó mozgástól leválasztva, külön is történhet, pl.: *A labda fel-le patogott ugyanazon a padlócsempén, A hordó tovább forgott a vízen*. Ennek a nyelvi jelenségnek van egy kognitív velejárója, hogy látszólag úgy konceptualizálunk és érzékelünk bizonyos összetett mozgásokat, mint amelyek két egyszerű mozgás különböző sematikus mintájából állnak. Példának okáért a labda által leírt, fokozatosan csökkenő parabolikus ívet, amely a termen vezet keresztül, felfoghatjuk úgy is, mint két teljesen összeolvadt – máskülönben különálló – sematikus mozgást: a vízszintes tengely mentén előre haladó mozgás és a függőleges tengely mentén ismétlődő fel-le mozgás együtteseként. Így a nyelvi struktúra, amelyben elválasztottuk a mozgáseseményt a mozgás módját kifejező társcelekménytől (l. a labda lefelé mozog a terembe úgy, hogy közben pattog vagy gurul), tükrözi azt a felosztási folyamatot, amelyet a kogníciónk végez.

Azonban nem minden esetben lehet ilyen egyértelműen felosztani az összetett mozgásszituációt önálló eseménykomponensekre. Pl. *a terembe leguruló labda* esetén a labda önálló mozgása, a forgás nem függetleníthető a mozgás körülményeitől, attól, hogy a megfelelő irányba és a megfelelő sebességgel kell elgurítani a labdát, hogy létrejöjjön a haladó mozgás. Még nehezebb szétválasztani a mozgáseseményt a mozgás módját kifejező társcelekménytől *a kenu keresztülsiklik a tavon*, vagy *a könyv lecsúszik a lejtőn* példákban, mert nem lehet pontosan meghatározni a társcelekményként minősülő önálló mozgás mibenlétét, miután elkülönítettük a haladó mozgást a siklásból és a csúszásból. A siklás és a csúszás módja súrlódást vagy dörzsölést feltételez, ami a figura és a háttértárgy érintkező felülete között megy végbe, viszont a súrlódás csak a figura haladó mozgása révén jöhet létre, és nem lehet ettől függetlenül előidézni.

1.3. Mozgásokozás

Nagyon sok esetben a mozgásnak van valamilyen előzménye, oka, ami előidézi a figura által végrehajtott mozgást. A mozgásnak ezt a fajtáját *mozgásokozásnak* nevezzük. Mozgásokozás során a mozgó nem magától, hanem valamilyen külső erő hatására kezd el mozogni. Pl. *A sátrunk a széllelés miatt beledőlt a patakba* mondatban a mozgásokozó

tényező egy fizikai jelenség (széllökés), a *Kinyomtam a fogkrémet a tubusból* és a *Kioldoztam és kinyitottam a zsákot* mondatokban egy ágens (én), aki/ami erőt kifejtve hatást gyakorol a mozgóra (a sátorra, a fogkrémre és a zsákra), kiváltva ezáltal a mozgását. Tehát a mozgásokozás mindig feltételez legalább két entitást, a mozgatót és a mozgót, amelyek között erődinamikai viszony áll fenn: a mozgató erőt kifejtve hatást gyakorol a mozgóra, melynek következtében az elmozdul. Az első példánál maradva a mozgató a széllökés, a mozgatót és egyben mozgó entitás a sátor, ami a szél erejének köszönhetően dől bele a patakba. Ezzel eljutottunk a mozgásfajták újabb típusához, a mozgásokozás során bekövetkező *okozott mozgáshoz*. Ezt figyelhetjük meg az első példában, hiszen a mozgásokozás következménye, hogy *a sátor a patakba dőlt*. A mozgásokozási párja ennek a szituációnak az, hogy *A széllökés a patakba döntötte a sátrunkat*. A kettő között – a mozgásokozás és az okozott mozgás között – szerves viszony van, egymás feltételei: mozgásokozás nélkül nem beszélhetünk okozott mozgásról. A két utolsó példa nem tartalmazza a mozgásokozás következményét, de sejteni lehet, hogy be fog következni, hiszen azzal, hogy megnyomjuk a fogkrém tubusát, *a fogkrém kinyomódik belőle*. Hasonlóképpen, ha kioldozzuk és kinyitjuk a zsákot, *a zsák kioldódik és kinyitódik*. Az okozott mozgás ellentéte az *önmozgás*, amely során a figura önmagától, külső erő hatása nélkül mozog. Példa lehet erre a mozgásfajtára a következő mondat: *Sétáltam az erdőben*. Az okozott mozgást és az önmozgást gyakran nehéz megkülönböztetni egymástól, és sokszor nem is lehet. Az a mondat, hogy *A labda gurul*, látszólag egyaránt utalhat önmozgásra és okozott mozgásra is. Némi fogódzónk mégis van ebben az esetben a mozgásfajta eldöntését illetőleg, hiszen a *gurul* igénknek van kauzatív párja, a *gurít*, amelynek a lexikai jelentésében benne van a mozgásokozás fogalma, ezért azt is tudjuk mondani, hogy *Elgurította a labdát*. És mivel a mozgásokozás következménye az okozott mozgás, *A labda gurul* esetén értelemszerűen okozott mozgással és nem önmozgással van dolgunk. Ugyanilyen típusú a *dönt–dől*, vagy a *tör–törik* igepár is, ahol a *dönt*, *tör* mozgásokozást fejez ki, a *dől*, *törik* pedig okozott mozgást. Nehezebb viszont a kérdés az *Esik az eső* esetén. Itt nem lehet olyan egyértelműen eldönteni, hogy okozott mozgásról vagy önmozgásról van-e szó. Ahhoz, hogy biztosan azt állíthassuk, hogy itt valóban okozott mozgással állunk szemben, tudnunk kellene, hogy mi okozza a mozgást, az eső esését. Ezzel nem is lenne gond, hiszen földrajzórán mindenkinek megtanították, hogy a Föld felszínéről a levegőbe párolgó víz a magasba kerülve lehül, kicsapódik, felhőket képez, és csapadék formájában ismét a Földre kerül. A gond abból adódik, hogy az *esik* igénknek nincs kauzatív párja (ebben a jelentésében, mert amúgy van

neki: *ejt*), ami magában hordozná a mozgásokozás jelentést, ami maga után vonná az okozott mozgást. Az időjárási jelenségeket kifejező igék: *havazik*, *csepereg*, *szítal*, *zuhog*, stb. mind ebbe a köztes kategóriába tartoznak, amelyekről nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy okozott mozgást vagy önmozgást fejeznek ki.

1.4. A mozgás iránya

A mozgás természetéhez eleve hozzátartozik, hogy a mozgó helyváltoztatása közben valamely irányba mozog. Enélkül elképzelhetetlen a mozgásról beszélni. Talmy két példamondatában (*A raktárba mentem/A raktárba küldtem őt*) a mozgó a raktárba megy, és ezt úgy tudja megtenni, ha a raktár irányába mozog, és amikor megérkezik oda, bemegy. Itt a mozgásnak a végpontja van megjelölve, a raktár, ami bent helyet fejez ki, ahová a figura be tud hatolni. Egy korábbi példában (*Kinyomtam a fogkrémet a tubusból*) a mozgásnak a kiindulópontja (tubus) jelölt, ahonnan a figura (fogkrém) elindul. Ebben az esetben a kiindulópont szintén bent helyként konceptualizálódik, ahonnan távozni lehet, ezért a mozgás iránya a tubusból kifelé lesz. Nem mindig kötelező feltüntetni a mozgás végpontját vagy kiindulópontját. Mondhatunk olyant is, hogy *A folyó mentén sétáltam* (Gutiérrez 2001). Ez a mondat szintén irányított mozgást fejez ki, de a mozgás kiindulópontját és végpontját nem tartalmazza. Ez összefügg a háttér jellegével, ugyanis a referenciális tárgy (folyó) nem pontként tűnik fel, mint az előbbi példáknál (raktár, tubus), hanem kiterjedésként, amely mentén mozog a figura. Éppen ezért a mozgás iránya a háttérrel párhuzamos. *A folyó mentén sétáltam* és *A raktárba mentem* típusú mozgásszituáció között az a különbség, hogy az első példánál a mozgás nincs lezárva, a mozgó nem érkezik meg sehova, míg a második példánál a mozgó eljut úti céljához, a raktárhoz, tehát a mozgás le van zárva. Ezért az első példában kifejezett mozgás minden szakasza ugyanaz a mozgás fog lenni, nem ez a helyzet a második példa esetén. Amíg a *folyó menti sétálás* bármelyik szakasza folyó menti sétálásként tételeződik fel, addig a *raktárba menésnek* csak az utolsó szakasza lesz raktárba menés, amikor a mozgó belép a helyiségbe. Minden ezt megelőző mozzanat előre, a raktár felé irányuló mozgásként tételeződik fel. Tehát a figura mozgásának iránya függ attól, hogy a mozgó a háttérhez viszonyítva merre mozog: közeledik a háttérhez, megérkezik a háttérhez, távolodik a háttértől, áthalad a háttéren, vagy a háttérrel párhuzamosan mozog. A mozgásiránynak ezt a komponensét Talmy **vektornak** nevezi, és különböző típusokat különböztet meg, amelyek mozgás aspektusú minták részét képezik. Ezek a minták univerzális

jellegűek, minden nyelvre jellemzőek. Ezekben a mintákban a figura és a háttér is sematikus jelenik meg, a figura mindig pontként, a háttér vagy pontként, vagy kiterjedésként. Talmy a következő vektortípusokról beszél: egy pont meghatározott ideig *van egy adott pontban* (A szalvéta három órája hever az ágyon), adott időben *mozog egy pontba* (A szalvéta 3:05 perckor rakódott az ágyra), *elindul egy pontból* (A szalvéta 3:05 perckor repült le az ágyról), *keresztülhalad egy másik ponton* (A labda 3:05 perckor gurult át a nyíláson), meghatározott ideig *mozog egy határtalan kiterjedés mentén* (A labda 10 másodpercig gurult (le) a lejtőn/a sziklagerinc mentén), *egy másik pont felé* (A labda 10 másodpercig gurult a kapu felé), *távolodik egy ponttól* (A labda 10 másodperc alatt gurult el a kaputól), *egy határolt kiterjedés mentén mozog* (A labda 10 másodperc alatt gurult végig a szőnyegen), *elindul egy pontból és megérkezik egy másik pontba* (A labda 10 másodperc alatt gurult el a szőnyeg egyik szélétől a másik széléig), *mozog valahova egy a végén határolt kiterjedés mentén* (Az autó három óra alatt érte el a házat), és *elindul egy pontból egy az elején határolt kiterjedés mentén* (Az autó három órája indult el Chicagóból). Ezeknek a vektoroknak a segítségével jól meg lehet határozni a figura helyét és helyzetét a háttérhez képest, viszont nem elégségesek a figura és a háttér érintkezésének a pontos jellemzésére. Számolnunk kell a háttér formájával is: nem mindegy, hogy a figura milyen háttértárgyhoz érkezik meg. Korábban, *A raktárba mentem* és a *Kinyomtam a fogkrémet a tubusból* mondatokban, már említettem, hogy a háttértárgy, ami az első példában a mozgás végpontját (raktár), a másodikban a mozgás kiindulópontját (tubus) jelöli *bent* helyként konceptualizálódik, *ahova be lehet menni*, és *ahonnan ki lehet jutni*, tehát a figura háttérhez való viszonyát a *zárt terület belsejében lenni/belsejéből távozni* szemantikai kategória jellemzi. A raktárhoz és tubushoz hasonlóan bent helyet fejez ki a ház, a különféle tárolásra használt eszközök: fazék, lábos, pohár, kancsó, hordó, láda, stb. *A szalvéta 3:05 perckor rakódott az ágyra/repült le az ágyról* mondatokban az ágy mint háttértárgy *térfogatként* fogható fel, amelynek a figurával való viszonyát a *térfogat felületére kerülni/felületéről távozni* szemantikai kategória határozza meg. Ezeket a geometriai alakzatokat nevezi Talmy **konformációnak**. A konformációt Talmy a mozgásirány egyik elemeként tárgyalja. Én vitatkoznék ezzel a megállapítással, hiszen a konformáció sokkal inkább a mozgás végpontjának, illetve kiindulópontjának a jellegéhez tartozik, mint a mozgás irányához.

Minden nyelv lexikalizálja a saját geometriai alakzatait. Az angolban a valamely ponton keresztül haladó mozgáshoz hozzátehetjük például azt a geometriai alakzatot, hogy az

adott pont egy pontnak az egyik oldala, és azt kapjuk, hogy *past* (*The ball rolled past the lamp at exactly 3:05*). Ha ugyanehhez a mozgásszituációhoz azt a konformációt kapcsoljuk, hogy az illető pont egy vonal pontjai közül az egyik, akkor azt kapjuk, hogy *across* (*The ball rolled across the crack at exactly 3:05*). Azt is hozzátehetjük ehhez a mozgáshelyzethez, hogy az adott pont, amelyen keresztül a figura halad, egy sík területnek az egyik pontja, és azt kapjuk, hogy *through* (*The ball sailed through the pane of glass at exactly 3:05*) (Talmy 2000. 56). Tehát az angol külön nyelvi elemekkel, többnyire prepozíciókkal fejezi ki a vektort és a konformációt.

A spanyolban az igező a mozgás ténye mellett a vektort és a konformációt is kifejezi. A prepozíció, ami a háttértárggyal együtt jelentkezik, csak a vektort jelöli. Ezért abban a formában, hogy *F salir de G*, az *F* betű a figurát, a *G* betű a háttérrel jelöli, a kurzívval szedett *salir* ige zárt terület belsejéből kifelé irányuló mozgást fejez ki, a *de* prepozíció a *-ból/-ből* vektort jelöli. Hasonlóképpen, az *F pasar por G* kapcsolatban a *pasar* ige egy ponton keresztül haladó mozgást fejez ki, mely pont egy pontnak az egyik oldala, a *por* prepozíció a *keresztül* jelentésű vektort jelöli. Ez más újlatin nyelvekben is így van, ugyanezek például románul: *F iese din G*, *F trece prin G*.

Láthatjuk a fentiekből tehát, hogy ha az igező nem tartalmazza a mozgás irányára és útvonalára vonatkozó jelentést, akkor külön nyelvi elemekre van szükség (l. angol prepozíciók). Talmy az ilyen nyelvi elemeket a **szatellit**nek nevezett kategóriával jelöli. A szatellit nem egyenrangú az igezővel, hanem annak alárendeltje. Kapcsolódhat az igezőhöz (l. atsugewi nyelv, és a magyar is ilyen egy kicsit, ha az igezőt kapcsolódását nézzük), de különálló elemként is szerepelhet (l. angol nyelv – pl. *take out*).

Talmy a mozgásiránnyal kapcsolatban egy harmadik összetevőről is beszél, a **deiktikus tényező**ről. A deiktikus tényező a mozgásiránynak két aspektusát fejezi ki: a beszélő felé tartó, illetve a más irányba, mint a beszélő felé közeledő mozgásirányt. Jó példa erre a *jön* és a *megy* ige, ahol a *jön* a beszélő irányába történő mozgást fejez ki, a *megy* pedig a beszélőtől távolodó mozgást.

Amikor Talmy a mozgásirányról beszél, azt nézi meg, hogy milyen téri viszonyban van a figura és a háttér, és ennek alapján különbözteti meg a fennebb tárgyalt vektortípusokat. Azt azonban nem veszi figyelembe, hogy a figura mozgásának a referenciális ponttól függetlenül is lehet iránya. Gondoljunk az *emelkedik*, *zuhan*, *esik*, *potyog* stb. mozgásigékre, valamint az önálló mozgást kifejező igékre: *forog*, *leng*, *lóg*, *függ*, *pattog*, stb. Ezek az igék (*emelkedik*,

zuhan, esik, potyog, lóg, függ, pattog, leng) többnyire a vertikális tengely mentén történő helyváltoztatást, illetve a tárgy saját tengelye körüli mozgását (*forog*) fejezik ki. Az *emelkedik* ige felfelé haladó mozgást, az *esik, zuhan, potyog* igei lefelé, a föld irányába tartó mozgást, míg a *pattog* ige a vertikális tengely mentén fel-le történő mozgást fejez ki. A *lóg, függ* és a *leng* ige az egyik végüknél rögzített mozgót feltételeznek, az első két ige esetében a mozgó nyugalmi állapotban van a függőleges tengely mentén, a *leng* esetén kitér helyzetéből. Végül a *forog* ige a mozgó saját tengelye körüli, körkörös mozgására utal.

II. A mozgás alapelemeinek kódolása a különböző nyelvekben

A nyelvek különböznek egymástól abban, ahogyan a mozgás alapelemeit lexikalizálják. Talmy három nyelvtípusról beszél attól függően, hogy az ige jelentésében hogyan kódolódik jellegzetesen a mozgásesemény az adott nyelvben. A „jellegzetesen” azt jelenti, hogy a köznapi beszédre jellemző, nem modoros, nem irodalmi; gyakran előfordul a beszédben, nemcsak alkalmasszerűen és nem korlátozott, széles szemantikai skálát lehet kifejezni ebben a típusban (Talmy 2000. 27). Talmy szerint néhány nyelv a mozgás okát vagy módját kódolja az igében, más nyelvek a mozgás irányát, illetve végpontját lexikalizálják, és van néhány nyelv, amely a mozgó jellegét kódolja a mozgásigében.

2.1. A mozgást és társeseményt kódoló nyelvek

Egyes nyelvekben az ige jelentése magába foglalja a mozgás tényét és a mozgással együtt járó társeseményt, többnyire a mozgás módját vagy okát. Az ilyen típusú nyelvekben egy sor olyan ige létezik, amelyet gyakran használnak a különféle módon, vagy a különböző okok miatt előforduló mozgás kifejezésére. Ezekben a nyelvekben lehetnek elhelyezkedést kifejező igék is, amelyek az elhelyezkedésnek az okát vagy a módját jelölik, de lényegesen kevesebb van belőlük, mint a mozgásigékből. Ebbe a nyelvtípusba tartozik a legtöbb indoeurópai nyelv (kivéve az újlatin nyelveket), a finnugor nyelvek, a kínai nyelv, az odzsibve és az ausztráliai warlpiri nyelv. Talmy tökéletes példának tartja e típusra az angol nyelvet, ezért angol példákkal illusztrálja a mozgást és társeseményt kódoló nyelvek jellemző vonásait. Az elhelyezkedés módját fejezi ki a *The lamp stood/lay/leaned on the table* mondat, a mozgás módjára utal a nem igazi ágensű *Smoke swirled/rushed through the storeroom*, és az ágens alanyt tartalmazó *I slid/rolled/bounced the keg into the storeroom* mondatok. A mozgás okát lexikalizáló igékre a következő példákat hozza fel: *The napkin blew off the table*, *I knocked/pounded/hammered the nail into the board with a mallet*.

Azt, hogy a mozgás módja vagy oka van-e az igében kódolva, úgy lehet megállapítani, hogy megnézzük, mire utal az ige: arra, amit a figura csinál, vagy arra, amit az ágens, illetve az eszköz végrehajt. Abban a mondatban, hogy *I rolled the keg...*, a *rolled* ige arra utal, amit a hordó csinál, ezért a mozgás módját fejezi ki, de abban, hogy *I pushed the keg...*, a *pushed* ige arra utal, amit én csinálok, ezért a mozgás okát fejezi ki.

2.2. A mozgást és a mozgás végpontját, útvonalát kódoló nyelvek

A mozgás kifejezésének második típusában az ige egy egyszerűen fejezi ki a mozgás tényét a mozgás útvonalával vagy végpontjával együtt. Ha a mozgás módját vagy okát is ki szeretnénk fejezni ugyanabban a mondatban, külön lexikai elemmel – általában határozós szerkezettel vagy gerundiummal – tehetjük. Sok nyelvben (pl. spanyol vagy román) az ilyen szerkezetek stilisztikailag nehézkesnek hatnak, ezért a mozgás módjára és okára vonatkozó információk vagy a szövegkörnyezetből következtethetők ki, vagy teljesen hiányoznak. Az ebbe a típusba tartozó nyelveknek van egy sor olyan igejük, amelyek a különböző útvonalú mozgásokat fejezik ki. Ide tartoznak a latin nyelvek, a sémi nyelvek, a japán, a koreai, a török, a tamil nyelv, a polinéziai nyelvek és mások. Talmy a spanyol nyelvből vett példákkal szemlélteti e nyelvtípus jellemző vonásait úgy, hogy közben szembeállítja az angollal (Talmy 2000. 50). Pl. a spanyol *entró, salió, pasó, metí, saqué* igeiket a következőképpen fordíthatnánk le angolra: *moved in, moved out, moved by, I moved in, I moved out*. Ugyanezeket a mozgásokat a román is a spanyolhoz hasonló igékkel fejezi ki: *a intra, a ieși, a trece, a băga, a scoate*. Ennyiből is látszik, hogy amíg a román és a spanyol nyelv különböző igeiket használ a különböző irányú mozgások kifejezésére, addig az angol a *move* igehez járuló különböző prepozíciókkal fejezi ki a különféle irányú és útvonalú mozgásokat. A magyar inkább az angolhoz hasonlít, hiszen a mozgásirány jelölésére ott is külön grammatikai kategóriát, ige-kötőket használunk, pl. *bemegy, kijön, átmegy, beletesz, kivesz* stb. Egy másik példa a mozgás módját és irányát kódoló nyelvek közti különbségre a *hőmpölyög* ige. A *hőmpölyög*-ben szemantikailag benne van a mozgás módja, hogy hogyan csinálja: nagy erővel áramlik, lassan, széles hullámokat vetve, és sodró erővel nyomul előre. Románul ezt nem tudjuk egyetlen szóval kifejezni, legfeljebb körülírni lehet, valahogy így: *apa curge lent, în valuri mari, cu curenți viguroși*.

Az angolban is vannak a mozgás végpontját és útvonalát kifejező igeik, mint a spanyolban. A következő igeiket említi Talmy: *enter, exit, ascend, descend, cross, pass, circle, advance, proceed, approach, arrive, depart, return, join, separate, part, rise, leave, near, follow*. Ezek az igeik a spanyolhoz hasonló mondat szerkezetet követelnek. Ezért, ha a mozgás módját vagy okát is ki akarjuk fejezni, akkor az külön elemként jelenik meg a mondatban. Az a mondat, hogy *The rock slid past our tent* az angol alapmintát követi a mozgásmódot kódoló igével és a mozgásirányt jelölő prepozícióval, de ha a mozgás végpontját kódoló igével helyettesítjük a *slid* ige, a mozgásmód külön elemként jelenik meg: *The rock passed our tent*

in its slide/in sliding. Az ehhez hasonló mondatok azonban nem jellemzőek az angolra, idegenszerűen hangzanak, és nem elterjedt a használatuk. Ráadásul ezeknek az igéknek a többsége nem angol eredetű, hanem a latin nyelvekből van kölcsönözve.

2.3. A mozgó jellegét kódoló nyelvek

A mozgás harmadik kifejezési módjában az ige a mozgás ténye mellett a mozgó jellegét is kifejezi. Az ebbe a típusba tartozó nyelvekben van egy sor olyan ige, amely a különféle mozgó vagy elhelyezkedő tárgyakat és anyagokat fejezi ki.

Az angolban is található néhány ige, amely ebbe a típusba sorolható. Talmy a (to) *rain* és a (to) *spit* igéket hozza fel példaként. A nem ágensi *rain* az eső mozgására utal, az ágensi *spit* pedig a köpet mozgásokozására: *It rained in through the bedroom window/I spat into the cuspidor*.

A mozgó jellegének kódolása a navahó és a legtöbb észak-kaliforniai hoka nyelvre jellemző a leginkább. Az atsugewi mint poliszintetikus hoka nyelv, a típus tökéletes példája. A következő igealakok a mozgás mellett utalnak a mozgó jellegére is:

-lup-	'kicsi, fényes, gömb alakú tárgy (pl. kerek cukorka, szemgolyó, jégdarab) mozgására vagy elhelyezkedésére utal'
-t-	'kisebb, síkbeli tárgy, amelyet funkcionálisan hozzá lehet erősíteni valamihez (pl. bélyeg, ruhafolt, gomb, murva, bölcső napfényellenzője) mozgására vagy elhelyezkedésére utal'
-caq-	'nyúlós, idomtalan tárgy (pl. varangy, tehéntrágya) mozgására vagy elhelyezkedésére utal'
-swal-	'erőtlen, egyenes, az egyik végénél felfüggesztett tárgy (pl. ing a ruhaszárító kötélén, függő döglött nyúl, ernyedt pénisz) mozgására vagy elhelyezkedésére utal'
-qput-	'ömlesztett állapotban levő, száraz mocsok mozgására vagy elhelyezkedésére utal'
-staq-	'levedző, émelyítő anyag (pl. iszap, trágya, romlott paradicsom, belső részek, rágógumi) mozgására vagy elhelyezkedésére utal'

A poliszintetikus nyelvekre jellemző, hogy az igealakhoz számos toldalék járulhat, amelyek a mozgás okát és a mozgásokokozó jellegét, a mozgás irányát és a végpont jellegét,

valamint a mozgó személyét, ágensi mozgás esetén az ágens személyét, illetve a mozgatott tárgy személyét egyaránt kifejezik.

Pl: /ʔ-**w-ca-staq-ict-a**/

Igető: -staq- 'belső részek' – mozgó jellege

Írányszuffixum: -ict 'folyadékba' – mozgás iránya, végpontja

Eszközprefixum: ca- 'a szél figurára gyakorolt hatása miatt' – mozgás oka és a mozgásokozó jellege

Ragozó toldalék: '-w - -a '3. személyű alany (kijelentő mód)' – mozgó személye

Szó szerint: Levedző, émelyítő anyag a folyadékba mozgott azáltal, hogy a szél hatást gyakorolt rá.

Átírva: A belső részek a patakba fújódtak.

Az atsugewiben a mozgó jellegének a kódolása kiterjed olyan figurális tárgyakra is, mint a testrészek és a ruhadarabok. Vannak ige-igék, amelyek csak egy bizonyos testrész mozgására vagy elhelyezkedésére vonatkoznak, és amelyekhez különféle irányjelölő toldalékok járulhatnak. Az angolban egyetlen ige létezik, amely valamely testrész mozgására utal, a lép jelentésű *step* (pl. *I stepped into the puddle*). Minden más testrész mozgásának kifejezésekor a testrész neve külön szóban jelenik meg, nem az ige jelentésének részeként (pl. *I laid my head on the pillow/pulled my arm back out of the cage/put my ear against the wall/stuck my tongue out*). Hasonlóképpen az *I have a hat on/put my shirt on/took my shoes off/put a coat on her* angol szerkezetek helyett az atsugewiben külön ige-igék vannak a különböző ruhadarabok kifejezésére, amelyekhez toldalékok járulhatnak attól függően, hogy az illető ruhadarab rajta van valakin, leveti valaki, feladódik valakire, stb.

III. Az államvizsga dolgozat eredményei

Az államvizsga dolgozatomban azt vizsgáltam, hogy a mozgáseseménynek mely összetevőit és körülményeit kódoljuk jellegzetesen vagy kevésbé jellemző módon a magyar mozgásigékben, és hogy a Talmy-féle nyelvtipológia szerint melyik csoportba tartozik a nyelvünk. Következtetéseimet közel 3600 magyar mozgásige megvizsgálása alapján vontam le, melyek közül 963 igekötő nélküli ige volt, a többi igekötős. Kutatásom során arra az eredményre jutottam, hogy a magyar nyelv tipikusan a mozgás módját és okát kódoló nyelvek családjába sorolható, mivel e két jelentés-összetevő számottevő arányban lexikalizálódik igéinkben. A magyar mozgásigék 44%-ában kódoljuk a mozgás módját. Van egy sor olyan igénk, amelyben a mozgásforma a sajátos lábmozgásból adódik (pl. *lép, fut, szalad, cammog, botladozik, botorkál, csámpít, csoszog, totyog, sántál, tapos, rúg* stb.), illetve a sajátos kézmozdulatokhoz kapcsolódik (pl. *int, cibál, hajít, dob* stb.) Meg kell itt említeni még az önálló mozgás típusait, amelyek a mozgó helybenmozgására (pl. lengés, forgás, tágulás, nagyobbodás, zsugorodás, ide-oda, előre-hátra mozgás vagy nyugvás) utalnak. Ilyenkor a mozgó mozog, de nem változtat helyet a térben. (pl. *csóvál, leng, lóbál, bukfencezik, csavarodik, gördít, gurigázik, hengerget, penderül, sodor, árad, dülleszt, nyújt, tömköd, biccen, dülög, imbolyog, pattog* stb.) A mozgásokozást és az okozott mozgást az igéknek mintegy 34 % -ában kódoljuk. Az ilyen igéknek különböző végződésük van attól függően, hogy mozgásokozást (kauzációt), vagy okozott mozgást (rezultációt) fejeznek ki (pl. *csavarodik–csavar, rakódik–rak, lassul–lassít, mozdul–mozdít, apad–apaszt, dülled–dülleszt, csepeg–csepegtet, késik–késleltet, biccen–biccent, rezzen–rezzent* stb.).

Amiben a magyar nyelv különbözik az angoltól, az az, hogy a mozgásnak e két körülményét (mozgásmód és mozgások) meghatározó tényező mellett a mozgás hangulatát is feltűnően gyakran kódoljuk. A hangulat kifejezésnek meghatározó tényezője a sajátos hangalakúság (pl. *moccan, csosszan, billen, illan, lódörög, hömpölyög, sompolyog, sündörög, bugyorog, csepereg, csavar, teker, topog, robog, zökög, bolyog, andalog, cammog, császkál, kóborol, gubbaszt* stb.). Emellett jellemző a magyar mozgásigékre az időtartam kódolása is, hogy a mozgás huzamosabb ideig vagy rövid ideig tart. Az igéknek kb. 90%-ában van jelen ez a jelentéskomponens (pl. *álldogál, szálldogál, üldögél, aggat, csorgat, húzogat, kerget, nyomogat, pattogat, hajigál, szaladgál, csapdos, fogdos, lötyög, robog, forog, nyüzsg, lobban, csosszan, rebben, zökken* stb.). Ezenkívül, noha nem olyan nagy arányban, de

kódoljuk a mozgás sebességét, hogy mennyire gyorsan vagy lassan mozog a figura (pl. *sétál, fut, siet, andalog, bandukol, cammog, evickél, bukkan, sarkall, heppen, szökken, torpan, ugrik* stb.), a mozgás intenzitását, hogy mennyire erőteljes vagy gyenge az adott mozgásesemény (pl. *cipekedik, húz, vonszol, cibál, nyomul, tapos, tolul, áramlik, örvénylik, pattint, emelint, pöccint, szemerkél, szitál, csepeg* stb.), valamint a mozgás könnyedségét és nehézkességét (pl. *biccen, emelint, hajigál, lebbent, libben, szökdécsel, cipekedik, lódít, von, vonszol* stb.) A mozgó jellegére való utalás is megfigyelhető igéinkben, viszont nem tudjuk olyan részletesen kódolni a mozgó alakját, formáját, mint az észak-amerikai indián nyelvek. Amit kódolni tudunk, az a mozgó vagy mozgatott anyaga: szilárd, folyékony, gáz halmazállapotú (pl. *baktat, inal, csapódik, hull, lobog, lóg, rezege, csepeg, buggyan, ered, folyik, locsog, fúj, fuval, gomolyog, szivárog* stb.), hogy a mozgó olyan élőlény-e, amely képes önálló, maga által irányított viselkedésre, vagy nem, tehát viselkedő-e vagy nem viselkedő. A viselkedő lehet ember vagy állat, a nem viselkedők a mozgó tárgyakat foglalják magukba (pl. *ácsorog, botorkázik, caflat, oson, rúg, surran, fickándozik, nyargal, üget, csüng, gurul, döcög, tapad, süllyed* stb.) (Az ilyen műszóhasználat indoklására l. Szilágyi 1996. 78.) Emellett lexikalizáljuk igéinkben a mozgatott súlyát: könnyű vagy nehéz (pl. *cipekedik, dönt, húz, lódít, rendít, vonszol, emelint, hint, lenget, pall, suhint* stb.) és a mozgó számát is (pl. *állítgat, csődül, gyűjt, hord, kergetőzik, oszol, özönlik, rajzik, találkozik, szór* stb.). A magyarban a mozgás irányát, útvonalát szatellittel, igekötővel fejezzük ki, de a mozgásigéink között van egy réteg, amely a mozgás irányát, útvonalát és végpontját kódoló nyelvek mintájára viselkedik, ezért jelentésük kifejezi a mozgásirányt is (pl. *potyog, hull, esik, hanyatlik, csüng, emel, aggat, sodródik, tolakodik, nyomul, farol, hátrál, hőköl, pattan, forog, gurul, tekereg, penderül, pörög* stb.)

IV. A mesteri dolgozat kutatási célja, feltételezései

A mesteri dolgozatom tulajdonképpen az államvizsga dolgozatom kiegészítése. Mint már említettem, a szakdolgozatomban a magyar mozgásigék konkrét jelentését vizsgáltam, ebben a dolgozatban viszont a mozgásigék átvitt jelentését veszem szemügyre. A kutatás során megvizsgálom, hogy a mozgásigékben egyszerre lexikalizálódott jelentéskomponensek (a mozgó/mozgatott jellege, a mozgás módja, oka, időtartama, iránya, nehézsége, könnyedsége, intenzitása, sebessége és hangulata) száma hogyan befolyásolja a metaforikus jelentésváltozást. Feltételezéseim szerint minél kevesebb jelentés-összetevő van kódolva egy mozgásigében, annál könnyebben alakulnak ki az adott ige átvitt jelentései, ugyanis tágabb jelentéskörben használhatjuk az ilyen igét. A több jelentéskomponens megléte a mozgásigében specifikusabbá teszi azt. Úgy kell ezt elképzelni, mint a főnevek specifikálását. Vegyük például a szakdolgozatomban már említett *rózsa* főnevünket. Ha a rózsa szavunkhoz hozzátesszük a színnevek kategóriájából a *sárgát*, *vöröset* vagy a rózsa virágjának állapotára utaló *félíg* határozószót és a *kinyílt* melléknévi igenevet, akkor azt kapjuk, hogy *sárga rózsa*, *vörös rózsa*, *félíg kinyílt rózsa*, és ezzel már szűkítettük a rózsa kategóriáját. Minél több kategóriát kapcsolunk a rózsa szóhoz, annál konkrétabbá tesszük a rózsa fogalmát. Most nézzük meg ugyanezt a jelenséget a *megy* ige és néhány rokon értelmű megfelelője kapcsán. A *megy* átlagos, se nem lassú, se nem gyors tempóban történő mozgást fejez ki, melynek során a mozgó hosszabb ideig halad valamely irányban, de nem arra, ahol a beszélő van, és a mozgásának feltehetően van (vagy lehet) úti célja. Tehát az ige jelentésében kódolva van a mozgó, a mozgás időtartama, iránya és célja. A *megy*hez képest a *siet* és a *sétál* jelentésében a mozgás sebessége is lexikalizálva van. Az *andalog*, a *ballag* és a *sompolyog* jelentésében pedig a mozgás sebessége (lassú tempó) mellett a mozgás hangulata és némileg a mozgás formája is kódolva van, az *andalog* esetén a mélázva, ábrándozva történő mozgás, a *ballag* esetén a kényelmesen lépegetve történő mozgás, a *sompolyog* esetén pedig a lopva, óvakodva, rossz szándékkal vagy szégyenkezve történő mozgás. Ezen igék jelentéseinek meghatározásában többnyire szerepel a *megy* mozgásige (pl. *sétál*: <Személy> testmozgás, levegőzés végett v. kedvtelésből lassú, nyugodt léptekkel *megy*, jár; *ballag*: <Ember, állat> lassan, kényelmesen lépegetve *megy* v. jön, vagy *sompolyog*: Lopva, óvakodva, rendsz. büntudattal, rossz szándékkal v. szégyenkezve, lassan *megy* v. hová.). Láthatjuk tehát, hogy

minél több jelentéskomponens lexikalizálódik a *megy* igében, annál specifikusabb menést kapunk, amit már újabb mozgásigével jelölünk. Ha megnézzük a Magyar Értelmező Kéziszótárban a fenti igék jelentéseit, akkor azt fogjuk kapni, hogy a legtöbb átvitt jelentéssel a *megy* ige rendelkezik. Utána következik a *siet*, a *sétál* (egyetlen átvitt értelmű jelentés, amit 1945 előtt használtak bizalmasan: *Négy hete sétál*, vagyis állás, munka nélkül van.), az *andalognak*, *ballagnak*, *sompolyognak* pedig nincs is átvitt jelentése.

A mozgásigék metaforikus jelentéseit az egyes igékben kódolt jelentéskomponensek számán kívül véleményem szerint érdemes olyan szempontból is megvizsgálni, hogy az igék vonzatszerkezetében mik szerepelhetnek, hiszen az igék jelentését éppen attól érezzük/vesszük átvittnek, hogy az igék vonzatszerkezetében rendszerint van egy olyan, hogy mi lehet az alapértelmezés szerinti alanya, illetve mik lehetnek. Pl. a *száll* alanya valami fizikai objektum (prototipikusan madár), ami ugyanakkor ágens is, vagyis ő csinálja. A következő lépés az, hogy fizikai objektum, de nem igazi ágens (nem ő csinálja), pl. mikor száll a pihe a levegőben. Ez még mindig belefér a száll alapértelmezett alanyának a körébe, sőt itt inkább ez az alapértelmezett, nem az ágens alany (ha a madár *száll*, az valahogy inkább mintha történne vele). A *repül*-höz viszont inkább ágens alany tartozik, ezért a pihe már nemigen repül. Viszont olyan már van, hogy "Repül a nehéz kő, ki tudja, hol áll meg". Egyértelműen átvitt, tehát más, nem fizikai objektumra vonatkozó alany esetében viszont éppen ezért inkább csak a *száll* várható, a *repül* nem: fejébe száll a dicsőség, *fejébe repül a dicsőség.

Szakirodalom

Gutiérrez, Juan Pablo Mora

2001 *Directed Motion in English and Spanish*. Universidad de Sevilla, España:

<http://elies.rediris.es/elies11/index.htm>

Pléh Csaba–Juhász Levente Zsolt

é.n. *Az igekötők pszicholingvisztikájáról*: [www.cogsci.bme.hu/csaba/docs/](http://www.cogsci.bme.hu/csaba/docs/magyar/a%20nyelv%20pszich/kieferemlek.doc)

[magyar/a%20nyelv%20pszich/kieferemlek.doc](http://www.cogsci.bme.hu/csaba/docs/magyar/a%20nyelv%20pszich/kieferemlek.doc)

Szilágyi N. Sándor

1996 *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár.

2004 *Elmélet és módszer a nyelvészetben, különös tekintettel a fonológiára*. ETF 245. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár.

Talmy, Leonard

2000 *Toward a Cognitive Semantics, Volume II., Typology and Process in Concept Structuring*, Massachusetts Institute of Technology Press.

*

Bakos Ferenc: *Magyar–Román Kéziszótár*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005.

Magyar Értelmező Kéziszótár, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.

Ország–Magay–Futász–Kövecses: *Angol–Magyar Kéziszótár*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.